

Atahualpa Yupanqui – Duerme negrito

“Els rancors enfosqueixen l'ànima. Jo prefereixo no mirar mai cap enrere i seguir treballant en silenci. Intento no obstaculitzar camins, no posar ombres en els camins dels estudiants de la vida” (Atahualpa Yupanqui).

1. L'autor

Guitarrista virtuós i autor de centenars de cançons i poemes, Atahualpa Yupanqui ha passat a la història com el principal renovador de la música tradicional llatinoamericana i el seu reflex de la vida quotidiana dels camperols. Va recrear els ritmes nascuts de la terra i la seva veu va cantar la violència i la injustícia que pateixen els camperols a través de títols tan emblemàtics com *Duerme negrito*, *Trabajo, quiero trabajo* o *Los ejes de mi carreta*.

Atahualpa Yupanqui, pseudònim d'Héctor Roberto Chavero, va néixer el 1908 en una petita població del partit de Pergamino, al nord de Buenos Aires. Fill de crioll i basca, va declarar en una ocasió: *“porto a la sang el silenci del mestís i la tenacitat del basc”*. Amb només 6 anys va començar a rebre classes de violí per part del capellà del seu poble. Però quan va descobrir la guitarra, va decidir recórrer 16 km. diaris a cavall fins a la casa del seu mestre de guitarra. Però, no van ser els estudis musicals que va realitzar els que li van permetre descobrir els sons que li van donar fama mundial, sinó el paisatge, la terra mateixa, el cel i els homes de la seva pàtria. Ben aviat va aprendre que *“l'home canta el que la terra li dicta, el cantor no elabora...només tradueix”*.

Quan tenia 13 anys va decidir canviar el seu nom per sempre. Havia començat a escriure una monografia sobre els dotze inques i al mateix temps escrivia versos, i va començar a signar-los amb el nom dels dos darrers sobirans inques que havia a l'arribada dels conquistadors, Atahualpa i Yupanqui. La traducció d'aquests noms, units, serviria després per significar de manera immillorable el destí d'aquell nen: *Ata* significa venir; *Hu*, de lluny; *Allpa*, terra; i *Yupanqui*, contar; d'on es pot deduir que el seu nom expressa: "Aquell que va venir de terres llunyanes a contar".

Després de la mort del seu pare l'any 1921, Atahualpa va exercir tota mena d'oficis, boxejador, periodista, mestre d'escola, tipògraf..., era la manera de conèixer els homes de la seva terra, amb les seves angoixes i esperances. Però el que més li agradava era viatjar i descobrir els amples espais del seu país, el que li permetia escoltar directament les gestes dels homes i la música de la natura, que inspirarien tota la seva obra.

L'any 1932 va participar en una rebel·lió frustrada en suport del president argentí derrocat, i va haver d'exiliar-se primer a Uruguai i després al sud del Brasil, fins que una amnistia li va permetre tornar a la seva pàtria el 1934. Tot i que a Buenos Aires diversos intèrprets ja començaven a popularitzar les seves cançons i que va poder gravar els seus 3 primers discos, ell va preferir continuar recorrent totes les regions argentines, afirmant la seva condició de caminant, o a lloms d'una mula, a la recerca de testimonis de les velles cultures aborígens.

L'any 1936, instal·lat a Tucumán, va començar a fer conèixer les seves “zambas” i “chacareras”, gravades per a RCA, que el van col·locar ràpidament entre els favorits del

poble. I pocs anys després signaria un contracte amb Odeon, que duraria més de 40 anys.

Però, a causa de la seva afiliació al Partit Comunista, l'any 1945, la seva obra va patir la censura durant la presidència de Perón. Es van prohibir les seves actuacions a teatres i emissores de ràdio. Va ser detingut i empresonat diverses vegades i en alguna ocasió va patir dures tortures. *"M'acusaven de tot, fins i tot del crim de la setmana que ve"*, va declarar.

L'any 1950 va marxar a París. Allà Paul Eluard li va presentar Edith Piaf, que quan el va sentir tocar la guitarra, el va convidar a compartir un recital al Teatre Athénée. L'èxit va ser enorme i immediatament li van publicar el seu primer disc a Europa i va realitzar una gira de 60 recitals per tot el vell continent.

El 1952 va regressar a Buenos Aires i va trencar la seva relació amb el Partit Comunista, la qual cosa li va permetre de nou concertar actuacions a la ràdio i cantar per tot el país. És llavors quan va començar a escriure les millors cançons del que després s'anomenaria "protesta" i que no eren sinó el compromís d'un home sensible als patiments d'altres homes i que tenia la suficient valentia per cantar-los. Però el 1955, al règim militar que va substituir Perón també l'irritaven els versos de testimoni social d'Atahualpa i va haver de viure durant un temps reclòs a la seva casa de Cerro Colorado (Córdoba).

A la dècada dels 60 el reconeixement del seu treball es va generalitzar gràcies a artistes com Mercedes Sosa i Jorge Cafrune que van gravar les seves composicions i el van fer molt popular entre els joves. També en aquesta dècada va realitzar llargues gires per tot el món, amb un èxit espectacular, sobretot al Japó. Ateses les condicions polítiques que imperaven a l'Argentina, l'any 1967 va decidir establir-se definitivament a París, al costat de Nnette, la seva companya franco-canadenca, amb només visites periòdiques a l'Argentina. L'any 68 va passar també 9 mesos recorrent la geografia espanyola, com sempre de poble en poble, *"de sorpresa en sorpresa"*, com diria ell després.

En els darrers anys de la seva vida va rebre molts premis i condecoracions, tant per part del govern francès com del seu país. Però ell els hi treia importància; en una ocasió va dir: *"Per alguna cosa a Argentina a mi em van dir fa temps que sóc un cantor de coses oblidades. No és l'important que se sàpiga de mi. El fonamental és continuar amb l'aportació a la cultura nativa des del punt de vista tradicionalista, criollista i folklòric. No és important que se sàpiga, és important que es faci"*.

La seva infinita humilitat li va fer rebutjar, fins i tot, la invitació per tocar el 1988 en l'homenatge que, pels seus 80 anys, se li va tributar en el Teatre Colón de Buenos Aires: *"No puc tocar al mateix lloc on va tocar Andrés Segovia, i menys amb les meves mans així afectades per l'artrosi"*, va justificar.

El 1989 la Universitat de Nanterre li va demanar la creació de la lletra d'una cantata per commemorar el bicentenari de la Revolució Francesa. La peça es va titular *La paraula sagrada* i es va estrenar entre les principals autoritats franceses. Atahualpa no va voler en aquesta obra recordar tan sols el fet històric, sinó que la va concebre com un homenatge a tots els pobles sotmesos que s'alliberen.

L'any 1992 es va sentir indisposat durant una actuació a Nimes, va marxar a l'hotel i allà a la seva habitació immediatament va quedar dormit per sempre. Havia compost centenars de cançons (325 registrades oficialment) i escrit un munt de poemes i diversos llibres, entre els que destaquen la novel·la "Cerro Bayo" i dos llibres autobiogràfics: "El Canto del Viento" i "El payador perseguido" (un document excepcional sobre la seva vida i la seva fidelitat a l'home, la llibertat i la justícia).

Va portar el seu art als llocs més recòndits de la terra; deia: "*Sóc feliç, anant pel món, resideixo on nia la música, la poesia, però en qualsevol lloc del món sempre em vaig estremir davant el silenci, aquest silenci total que mai vaig poder afegir a la meua música*". Poc abans de morir havia deixat exposat un desig: "*Quan mor un poeta, no l'haurien enterrar sota una creu, sinó que s'hauria de plantar un arbre a sobre de les restes. Així ho penso jo, ja que, amb el temps, aquest arbre tindrà branques i un niu i en ell naixeran ocells. D'aquesta manera, el silenci del poeta, es tornarà oreneta*".

2. La cançó

Tot i que sovint *Duerme negrito* ha estat atribuïda a Yupanqui, ell mateix ha recordat sempre que és una cançó de bressol tradicional que va conèixer en la zona caribenya, a la frontera entre Veneçuela i Colòmbia, cantada per una dona de color.

La cançó explica la història d'una mare que mentre se'n va a treballar al camp, deixa el seu fill a cura d'una altra dona, la qual per dormir el nen li diu que la mare està treballant durament per a ell i que si es queda adormit, la mama li portarà moltes coses riques, d'aquelles a les que la gent pobra no hi té accés.

És una cançó que pràcticament no necessita instruments, només la veu de la dona per reproduir millor el moment íntim, gairebé màgic, del nen adormint-se. Té un ritme senzill, puntuat per diverses onomatopeies (zas, chicabú).

El text també és senzill, però amb poques paraules diu molt: sabem que la mare està treballant la terra d'un altre, que es vídua, que està malalta i que no li paguen, però que de alguna forma, com una reina maga, li portarà al nen menjars deliciosos i regals. En uns pocs versos toca tres qüestions bàsiques: la raça, la classe social i el gènere (dona negra i pobra). L'home adult només apareix en el lloc del mal: el diable blanc, que si el nen no es dorm li menjarà "la patita", com amenaça dolçament qui li canta al nen.

Segurament la cançó de bressol deu ser un dels primers gèneres creats per l'home quan va descobrir el cant. És lògic imaginar fa milers d'anys un ésser humà cantant-li al seu fillet per pal·liar-li un dolor o distreure'l de la fam. És un tema que es repeteix a totes les èpoques i que fa universal aquesta cançó anònima recollida per Yupanqui.

"Don Ata" li va afegir els seus arranjaments i la va gravar per primera vegada l'any 1952. De les nombroses versions que s'han fet després d'aquesta cançó, les més conegudes són les de Víctor Jara, Mercedes Sosa, Alfredo Zitarrosa, Jairo, Quilapayún, Los Machucambos i Daniel Viglietti.

(Article de Gustau Gallardo)